

УДК [81'255.4:811.163.2]:7.071.3(092)

Г. І. Бабій

УКРАЇНСЬКІ НАЩАДКИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПРОСВІТИТЕЛІВ КИРИЛА І МЕФОДІЯ

У статті йдеться про маловідомі сторінки життя болгаристки, перекладачки Лідії Горячко (1913–1993), у творчому доробку якої низка художніх перекладів відомих митців Болгарії. У біографічних описах згадуються також особисті контакти Л. Горячко з відомими діячами культури, зокрема В. Захаржевською, а також заходи з увічнення її пам'яті.

Ключові слова: Лідія Горячко, болгаристка, перекладач, біографія, В. Захаржевська, музей.

The article is about the little-known pages of the life of the researcher of Bulgaria, translator Lydia Horyachko (1913–1993), who made a number of artistic translations of the famous artists in Bulgaria. In the biographical descriptions are mentioned personal contacts of Horyachko with famous artists, including W. Zakharzhevskya and events to perpetuate her memory.

Keywords: Lydia Horyachko, researcher of Bulgaria, translator, biography, W. Zakharzhevskya, museum.

Існує думка, що на життя кожного покоління обов'язково припадає серйозне випробування; цитують зазвичай китайську мудрість про складність життя в епоху змін – наш час є саме таким. І коли теперішні негаразди і складності порівнюють з тим, що пережило покоління наших батьків, я з таким порівнянням не погоджуюся. Повертаючись до них думками, згадую: народжені в передреволюційні роки, вони пережили холодне й голодне дитинство, юність, отруєну жахом Голодомору, зрілість, обпалену війною, утиски часів «застою», а на старість років разом з усією Україною пережили Чорно-

бильську трагедію на тлі непевності «перебудови». Жахаєшся, осмислюючи такий перелік.

Відома свого часу болгаристка Лідія Горячко (1913–1993) жила в буремне та складне ХХ ст., і, розповідаючи про неї, віддаю шану всьому її поколінню.

...Щедра на таланти й гостинна земля Кіровоградщини, з якою пов'язані імена таких визначних майстрів, як Іван Карпенко-Карий, Володимир Винниченко, Дем'ян Бедний, Євген Маланюк, Натан Рибак та інші, стала другою Батьківщиною для сотень болгар, які рятувалися від османського ярма. Під час Російсько-турецької війни (1768–1774) близько 400 болгарських родин звернулися до головнокомандуючого російською армією з проханням дозволити їм оселитися в цій місцевості, і восени 1773 року їх розмістили на зимівлю в селах Бузького Козацького війська. Наступного року поселенці обрали місцем свого постійного проживання с. Вільшанка (нині – райцентр на Кіровоградщині)¹. Спілкуючись із місцевим населенням, болгарки зберегли мову, обряди і звичаї своєї історичної Батьківщини. У с. Вільшанка й народилася Лідія Горячко – майбутня письменниця, ім'я якої ще за життя ввійшло в декілька енциклопедичних видань. Нині ж про Лідію Горячко можна почерпати відомості в таких виданнях, як «Історія міст і сіл України», «Українська літературна енциклопедія», «Енциклопедія сучасної України», «В пам'яті Києва»; ім'я письменниці згадується в численних довідниках і монографіях, на сторінках української та болгарської періодици 70–80-х років ХХ ст.

Пропонований нарис – це публікація про маловідомі сторінки життя Лідії Горячко, а також презентація фотоматеріалів, які раніше не друкувалися для широкого загалу.

Родовід перекладачки походить зі Степової Еллади, оспіваної багатьма. Мати Лідії Горячко, Марія Захарівна Пеліхова, мала болгарське коріння. Напрочуд вродлива, з розкішною чорною косою, вона виховувалася в багатому домі в містеч-

Мати письменниці Марія Пеліхова

ку Ольвіополі, яке пізніше ввійшло до м. Первомайська. Посагу в Марії не було, тому й видали її заміж у 26 років за старого, малописьменного парубка із сусіднього болгарського села Вільшанка. Від цього шлюбу і народилася в 1913 році майбутня письменниця.

Про свої дитячі та юнацькі роки Лідія Горячко згадує: «... Бджола після довгих мандрів летить до квітки, щоб напитися нектару, – людина горнеться до спогадів, як до живої істоти ².

Народилася я в сім'ї робітника 1913 року 17 грудня в болгарському селі Ольшанка Одеської області, тепер – Кіровоградської. Дівчинкою була дуже вразливою; чуже горе сприймала як своє. Пам'ятаю розповідь булки-молодиці Йордани моєму татові, як вона, ще зовсім маленькою, разом з дідом, бабусею і батьками, тікаючи світ за очі, опинилася в українському селі Олешки, неподалік від якого багато болгарських сімей з Болгарії знайшли свою другу Батьківщину.

З розповіді – булка [молодиця. – Ред.] Йордана обливалася слізьми – я вперше почула про країну Болгарію, про її першу Батьківщину. Я теж плакала, багато чого не розуміючи, а надвечір, після почутої розповіді, захворіла, мені навіть переляки виливали...

Та настав погожий ранок першого вересня 1920 року. Я вперше у своєму житті переступила поріг школи. Багато книжок написано про першу вчительку, створені фільми, складено чимало пісень, але моя перша вчителька була якоюсь особливою. Тетяна Олександрівна Шепеткова, росіянка за національністю, все життя присвятила дітям, школі. Заміж вона не виходила, жила в маленькій кімнатці в школі, вчила дітей, діти виростали, одружувалися, в них виростали діти, яких учила та сама Тетяна Олександрівна.

Я вперше переступила поріг школи! В класі на великому столі парував самовар, Тетяна Олександрівна, погладивши ніжно

кожну дитину по голівці, запросила нас до столу. Смак першої склянки чаю від першої вчительки я досі пам'ятаю!

Вчилася я добре, вже з перших класів відчувався нахил до мови. Оповідання на вільну тему писала з легкістю; у навчальному році не було жодного пропуску, хоча доводилося всю зиму ходити в сандалях, а до школи було далеченько. У старших класах мені і моїм ровесникам пощастило: мову і літературу викладав політемігрант, болгарський письменник Петер Аджаров (кілька років тому помер у Болгарії); ми мали змогу розмовляти годинами із блискучим знавцем болгарської мови, теж політемігрантом – Гранчаровим. Всі дисципліни викладалися болгарською мовою».

Про дитячі роки письменниці в «Історії міст і сіл України» написано коротко: «Вільшанську болгарську семирічну школу закінчила Л. Г. Горячко, професійна перекладачка художніх творів з болгарської мови. У її перекладах видані українською мовою твори Д. Ангелова, М. Горчивкіна, С. Даскалова та багатьох інших болгарських письменників» [Історія міст і сіл Української РСР 1972, с. 165].

Повертаємося до неопублікованих спогадів письменниці ³: «Успішно закінчивши школу у 1928 році, я вступила до українського педтехнікуму, вирішила, як моя перша вчителька, присвятити життя школі. В технікумі пощастило: українську мову і літературу викладав обдарований викладач Никифор Семенович Скриль (він ще й окремо мені допомагав, адже я закінчила болгарську школу). Никифор Семенович прищепив мені велику любов до українського слова. По закінченні технікуму влітку в рідному селі займалася ліквідацією неписьменності, а з 1 вересня 1930 року (не було ще й 17 років) почала вчити другий клас. Незважаючи на те, що в мене була вже середня освіта, я вчителювала і сама вчилася, прислухаючись до розмовної мови, як гумка вбирала дотепні слова, поговірки, народні жарти. Ставилися до мене з великою повагою, літні чоловіки та жінки запрошувалися, щоб я їх вчила.

Лідія Горячко (перша праворуч) з колегами-вчительками.
30-ті роки XX ст.

Якось до мене звернулася бабуся Ганна Долока: “Ви, вчителько, навчіть мене грамоті, лише не за букварем, це для дітей, а по газеті, хочу світ бачити”. Моя літня учениця за кілька місяців навчилася читати газету. Непомітно минав час; викладач історії Ольшанської школи Бучакчійський Михайло Якимович вступив до Ліфлі-Ленінградського інституту філософії та лінгвістики. Він допоміг моїм братам матеріально під час їхнього вступу в Ленінграді до інституту, а згодом і я вступила там до інституту. На навчання мене проводжало все село, проводжала і моя літня учениця, бабуся Ганна Долока. На запитання, навіщо вона б’є ноги, адже проводжали мене далеко за село, бабуся відповіла: “Дарма що стара, піду й я”. На прощання бабуся вийняла з кожної кишені своєї рясної спідниці по черевіку та й каже: “Я в цих черевиках брала шлюб, один раз їх узула, це Вам, учителько, для навчання”. Ті черевики, те людське добро я зберігала як дорогу реліквію. У Ленінграді на філо-

логічному факультеті теж пощастило: професор Никифоров дуже любив українську мову. Дізнавшись, що я з України, звернувся з проханням записати йому слова українських народних пісень, я охоче виконала його прохання. В інституті почала писати вірші, була в літгуртку, писала і весь час мріяла про навчання на Україні. У 1937 році вирішила спробувати щастя – продовжити навчання в КДУ. Деканом факультету був тоді Іщук Арсен Олексійович. Я дозволю собі назвати його світочем університету. Лагідний, добрий, мудрий – таке на мене справив враження наш декан – наша гордість, наш студентський тато ⁴. У 1938 році вже з сім'єю жила в сімейному студентському гуртожитку разом з прекрасним подружжям Трипільських. Андрій Володимирович один з факелоносців у моєму житті. Вдумливим порадником була і Софія Пилипівна.

За чоловіком-геологом я кілька років їздила на Україні, працювала не за фахом. У 1941 році геологічна експедиція, яку очолював мій чоловік, працювала у Кіровоградській області, до останньої хвилини не евакуювалася. Під час обстрілу вантажної машини з геологічним устаткуванням трагічно загинув мій первісток Анатолій – студентський син – так його звали на факультеті. Тієї хвилини для мене життя перестало існувати. Трапилося це на станції Павлиш. Про цю трагедію знали всі жителі станції. Уся експедиція пішла до переправи – на лівий берег Дніпра. Я була в геологічній спецівці. Зупинила мене літня жінка та й каже: “Ходім, моя дитино, до хати, дам тобі кохтину й спідницю”. Жінка зняла з жердки єдину спідничку й дала мені. На жаль, я не знаю, як її звали – не сказала».

Через багато років після того письменниця розповідала про жахливий сон: ніби стоїть вона в полі, а над нею кружляють сталеві птахи. Ці птахи вихоплюють у неї з рук дитину, а вона, розгублена, ніби стоїть і думає: чого це сталеві птахи забрали в неї сина? Первісток письменниці загинув у неї на руках. Встиг тільки сказати: «Вавка болить», і очі його стали скляни-

ми. Стояла страшенна спека, і всі співробітники геофізичної партії наполягали, щоб віддати дитину землі зараз же, не везти її далі. Свій останній притулок Анатолій Горячко знайшов на станції Павлиш, а замість труни йому прислужився футляр від геофізичного приладу. До скону Л. Горячко ввижались зеленіючі городи, невеликий паркан і те місце, де знайшов свій останній притулок син-первісток.

Про своє подальше життя письменниця згадувала ⁵: *«Невдовзі ми опинилися на Уралі, без документів. Випадково дізналися, що КДУ евакуювався в Кзил-Орду. Я вирішила поїхати туди – може, університет вивіз архів. Вдруге Арсен Олексійович Іщук зустрів мене як рідну людину. На обличчі, мабуть, прочитав, що мене спіткало величезне горе. Не питаючи про студентського сина, мовив: “Скінчиться війна, час загоїть рани, які вона завдала нам; чим допомогти вам, де ви живете?” Усе розповіла. Мені дозволили шукати в архівах список студентів-випускників 1941 року та 1939 року – випуск однокурсників чоловіка. Списки знайшлися! З довідками (бланків диплому не було) повертаюся на Урал і продовжую працювати в експедиції. У 1945 році Українське геологічне управління відкликало чоловіка з Уралу. Ми знову в рідному Києві – місті, де я здобула вищу освіту, вперше відчула тепло синових рученьят, де так багато хороших щирих друзів. Завітала до Трипільських. Андрій Володимирович став моїм хрещеним батьком на літературній ниві».*

Позаду залишилися трагічні роки війни, які письменниця разом із чоловіком-геофізиком віддала роботі на Уралі. Там, у суворій уральській землі, похована ще одна дитина письменниці, дочка Мірра, яка народилася в 1942 році, а померла раптово від набряку легенів у 1944 році.

Перший переклад Л. Горячко вийшов друком у 1950-х роках. Це було оповідання Ангела Каралійчева «Трайчо признался». Надруковано цей твір у російськомовній дитячій газеті «Юный

ленинец». Пізніше було замовлення перекласти декілька оповідань Еліна Пеліна, а потім – величезний роман Д. Ангелова «На життя і смерть», обсягом 40 друкованих аркушів, який і став візитною карткою перекладачки. Цей роман витримав три видання. У 1960–1970-х роках Л. Горячко щедро засівала свою ниву. Їй під силу було все: перекласти болгарською мовою лібрето опери «Богдан Хмельницький» до приїзду болгарської урядової делегації до Києва в 1957 році; підготувати болгарськомовний репертуар з Державною капелою бандуристів УРСР для гастролей у Болгарії (1958); перекласти болгарською мовою деякі інтермедії для видатного дуету народних артистів України Юхима Березіна та Юрія Тимошенка (Тарапуньки і Штепселя) і підготувати їх до гастрольної подорожі в Болгарію (1959); написати численні літературознавчі статті і переклади. Усе вдавалося Л. Горячко, адже вона вільно володіла болгарською мовою, бо вивчала й чула її з раннього дитинства.

Ще за життя Л. Горячко вела ретельний облік свого творчого доробку, і нині в родинному архіві нащадків письменниці зберігається перелік її перекладів і літературознавчих статей на 22 аркушах формату А4⁶.

Бездоганне володіння українською та болгарською мовами і літературний смак дозволили письменниці самій обирати для перекладу такі твори, що розходилися великими тиражами й неодноразово перевидавалися.

Л. Горячко донесла до українського читача слово класиків болгарської літератури – Еліна Пеліна, Любена Каравелова, Алеко Константинова – і сучасників самої письменниці, з якими її поєднувала багаторічна дружба, – Димитра Ангелова, Митка Горчивкіна, Стояна Даскалова, Ангела Каралійчева та ін. По зернині збирала Л. Горячко перлини болгарського гумору і стала упорядником збірки «Болгарські смішинки», яку видавали тричі. Ця яскрава сувенірна книжечка була у 80-х роках ХХ ст. чи не в кожній родині книголюбів.

У 1974 році вийшла друком збірка оповідань «Береги» – спільне видання книговидавництва «Г. Бакалов» (м. Варна) і «Маяк» (м. Одеса). Перу Л. Горячко належать переклади новел Йордана Тодорова «Випадковий гість» та «Російський князь», а також оповідання «Важке щастя» Тихомира Йорданова.

Виключно плідною виявилася творча співдружність Л. Горячко з літературознавцем-болгаристкою Вікторією Захаржевською. Досить сказати, що саме цій дослідниці належать статті про Л. Горячко в «Українській літературній енциклопедії», а також «Енциклопедії сучасної України».

У 1977 році у видавництві «Радянський письменник» було видано збірник «Сучасна болгарська новела», упорядкований В. Захаржевською, до якого ввійшли оповідання «Мати» Кости Странджева, «Прозріння» Марії Грубешієвої та «Людина знайшла своє щастя» Діко Фучеджієва.

У 1978 році, до 100-річчя визволення Болгарії від османського ярма, у видавництві «Дніпро» вийшов друком збірник кращих поетичних та прозових творів класиків і сучасних болгарських письменників «Свобода». До цього видання упорядник В. Захаржевська включила повість Георгія Караславова «Танго» в перекладі Л. Горячко. Не менш вдалим виявилися збірки «Болгарський гумор і сатира» та «Перемога», також упорядковані В. Захаржевською.

До збірки «Болгарський гумор і сатира» (1974) увійшли твори визначних болгарських письменників, деякі з яких перекладені Л. Горячко: «Філантропічна історія» Святослава Микова, «Я не з тих» Димитра Чудомира, «Бідняцьке щастя» Еліна Пеліна, «Коли співають солов'ї» Митка Горчивкіна, «Після свята» Христо Пелітева, уривок з повісті «Мамина дитина» Любена Каравелова, а також уривок з роману «Бай Ганю» Алеко Константинова.

Упорядника цих прекрасних збірок В. Захаржевську й перекладача Л. Горячко поєднували щирі дружні стосунки і повне взаємопорозуміння. Так, окрім творів, які В. Захаржевська до-

бирала до збірок безпосередньо в Болгарії, були включені й ті, що запропонувала Л. Горячко.

Кавалер ордена Народної Республіки Болгарія «Кирило і Мефодій», В. Захаржевська залучала до творчої співпраці митців болгарського слова, друзів Болгарії, які разом створювали духовну атмосферу співдружності Україна – Болгарія, виконуючи заповіт просвітителів – свв. Кирила та Мефодія: єднання Словом слов'янських братніх народів.

Упродовж майже 40 років літературного життя Л. Горячко часто виступала на радіо зі статтями та перекладами, брала участь у літературних вечорах, де виголошувала доповіді болгарською мовою, стала учасником двох симпозіумів перекладачів у м. Варні в Болгарії; була особисто знайома й листувалася з багатьма письменниками.

За перекладацьку роботу й популяризацію болгарської літератури в Україні відзначена спеціальною нагородою Співки письменників Народної Республіки Болгарія та Золотим Почесним Знаком Всенародного комітету болгарсько-радянської дружби і медаллю «Сторіччя з дня визволення Болгарії з-під турецького гніту»⁷.

* * *

Л. Горячко пішла з життя 2 серпня 1993 року в Києві, кілька днів не доживши до 6 серпня – дня трагічної загибелі свого сина-первістка.

Проводжали Лідію Горячко в останню путь дуже красиво. Старші люди казали, що вулиця Кавказька, де письменниця мешкала останні роки, не бачила такої похоронної процесії. Лідія Горячко знайшла свій останній притулок на Лісовому кладовищі м. Києва, там само, де і її друзі зі студентської пори й до останніх років – подружжя Трипільських. На могилі встановлено пам'ятник, викарбувано імена письменниці та двох її малолітніх дітей, яких забрала війна.

Відтоді минуло багато років...

Як не буває зерна без полови, так і в житті поряд зі значним є щось другорядне. Вітер часу розвіяв, виніс непотріб, і поставили в пам'яті неповторні часи насиченого культурного спілкування людей, народів, держав.

Перекроїлася політична карта світу, розпалися гіганти індустрії, але не зруйнувалися мости дружби між двома братніми слов'янськими народами. Попри всі катаклізми українська культура встояла, як і її складова – українсько-болгарські взаємини. Коріння духовності українського народу виявилось глибшим і міцнішим, ніж коріння матеріального буття.

На початку ХХІ ст. болгарська діаспора Кіровоградщини звернулася до родини Л. Горячко з проханням допомоги у створенні Музею українсько-болгарської дружби, де письменниці буде присвячено окрему експозицію.

У 2003 році з нагоди 90-річного ювілею було заплановано ряд заходів щодо увічнення пам'яті Л. Горячко: літературні читання, наукові конференції з вивчення творчого доробку письменниці у вищих навчальних закладах Півдня України, створення великої експозиції на території Музею українсько-болгарської дружби, літературний вечір у Спільці письменників України, встановлення пам'ятного знака на будинку, де 17 грудня 1913 року народилася письменниця. Цей будинок зберігся й досі. Творча постать Лідії Горячко знову стала темою досліджень і в ґрунтовних виданнях, таких як «Енциклопедія сучасної України» (стаття В. Захаржевської), «У пам'яті Києва» Віктора Жадька, а також у періодиці й доповідях на науково-практичних конференціях.

Численні нащадки свв. Кирила та Мефодія не поїхали з України: і досі на втіленнях і презентаціях найцікавіших проєктів ми зустрічаємо болгар Стоянових, Димитрових, Колевих; відома болгаристка, учений-дослідник Вікторія Захаржевська є викладачем Київського славистичного університету.

Та, на жаль, твори болгарських авторів, слово яких донесла до українського читача Лідія Горячко, стали раритетами, хоча за своїм змістом не втратили актуальності. Упевнена, що творчий доробок перекладачів і дослідників-болгаристів ХХ ст. обов'язково знайде свій шлях до нових поколінь українських читачів.

ПРИМІТКИ

¹ Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1972. – С. 163.

² Неопубліковані спогади Лідії Горячко, написані нею в Києві в 1980–1990 рр., зберігаються в архіві Ганни Бабій.

³ Там само.

⁴ Акт Кіровоградської електро-розвідувальної партії від 11 серпня 1941 р. м. Барвенково. Акт зберігається в архіві Ганни Бабій.

⁵ Неопубліковані спогади Лідії Горячко, написані нею в Києві в 1980–1990 рр., зберігаються в архіві Ганни Бабій.

⁶ Оригінал списку друкованих робіт, складений Лідією Горячко власноруч, зберігається в архіві Ганни Бабій, копія – у літературному музеї м. Кіровограда.

⁷ Нагороди й посвідчення до них зберігаються в архіві Ганни Бабій.

ЛІТЕРАТУРА

Бабій Г. Мовою братерського єднання / Ганна Бабій // Ми родина. – 2003. – № 7. – С. 3.

Бабій Г. Слово Кирила і Мефодія на Кіровоградщині / Ганна Бабій // Болгарський щорічник. – К. : Київський славістичний університет, 2006. – С. 251.

Захаржевська В. Горячко Лідія Григорівна // Енциклопедія сучасної України. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Т. 6. – С. 326.

Жадько В. О. У пам'яті Києва : науковий ілюстрований довідник-посібник / В. О. Жадько. – К. : Фенікс, 2007. – 480 с.

Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1972.

Захаржевська В. Горячко Лідія Григорівна // Українська літературна енциклопедія. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1988. – Т. 1. – С. 467.

В статті йде про малаоізнатных сторінках життя болгаристки, перекладачки Лидии Горячко (1913–1993), в творчеському наслідді котрої цілий ряд художественных перекладов писателів Болгарії. В біографічеському описанні згадують також лічні контакти Л. Горячко з ізнатными діятелями культури, в частности з В. Захаржевської, а також заходи по увековеченню її пам'яті.

Ключевые слова: Лидия Горячко, болгаристка, перекладач, біографія, В. Захаржевська, музей.